

Hølld – et helvedes sted!

Af Peder Gammeltoft

Indledning

Enhver der har interesse i Sydvestjyllands historie, kommer ikke uden om H.K. Kristensens herredsbeskrivelser af Øster- og Nørre Horne Herreder, samt sognebeskrivelserne fra Vester Horne Herred. Alle hans værker er skrevet med stor omhu, og det er derfor ikke ofte at man har muligheden for at sætte fingeren på noget af H.K. Kristensens arbejde. Men da jeg for nylig læste H.K. Kristensens bog om Lunde Sogn, var der en stednavnetolkning som slog mig at stå i kontrast til hans ellers grundige arbejde. Om navnet Hølld skriver han: »Høllet, der ganske vist 1502 skrives Helwedh og i Nutiden ofte Hølvad, har dog sit Navn efter et Høl, Hulning i Aæn, som løber der forbi.« (Kristensen 1923: 65). Høllds oprindelse søges altså forklaret ud fra den moderne form af navnet. Ordet høl findes ganske rigtigt på jysk i betydningen 'dybt sted i en å' (Feilb.: I.746), og det er af samme oprindelse som islandsk hylur 'dybt sted eller hul i en flod' (Blöndal: 322). Høl findes også i sammensætningen baghøl, som betegner et hul bag slusen og hjulet på en mølle (Feilb.: I.39).¹ H.K. Kristensen går dog ikke ind i en yderlige udredning af navnet, men han synes dog at antyde at navnet kan være en sammensætning af høl og vad. Navnet skulle således betyde 'Vadestedet ved/i det dybe sted i åen'.

Denne tolkning kan dog ikke opretholdes. Navnets oprindelse skal nemlig søges i navnets

ældste overlevering. Hølld nævnes første gang d. 9/4 1502 som Helwedh (GjT 9/4 1502) hvilket viser at ordet høl næppe er førsteledet i dette navn.² Det trykstærke e i kildeformen kan, på grund af vokalens nærhed til det labiale w, i teorien godt være en udvikling fra gammeldansk ø (jf. GG: I.235),³ men det er mere sandsynligt at kildeformens e går tilbage til et oprindeligt e eller æ (jf. GG I.246). Hvis dette er tilfældet, ville en nærliggende tolkningsmulighed af navnet være gammeldansk hælwiþi 'helvede'. Denne mulighed styrkes yderligere af den regelmæssige udvikling af glða. i > e i tryksvag stavelse (GG I:299 og især GG I:397) hvor det oprindeligt lange i er blevet forkortet og efterfølgende åbnet til e. Tabet af den glða. slutvokal i skyldes den såkaldte jyske apokope hvor tryksvage eller trykløse slutvokaler er faldet bort – i særdeleshed i ord på tre stavelser eller derover (GG I:421).

Helvede > Hølld.

Et forsøg på mørklægning?

Oprindelsen til Hølld synes altså ikke have noget at gøre med et dybt hul i åen, men er i stedet et navn opkaldt efter det bibelske helvede. Faktisk virker det også som om H.K. Kristensen er klar over at helvede kan ligge til grund for navnet; han er i alt fald klar over at det er den lokale opfattelse af navnet. På den efterfølgende side i bogen om Lunde Sogn skriver han om navnet Himmerig: »Det er ikke

ualmindeligt, at et Høllet, der til Tider kan udtales Helved, har givet Navnet Himmerig til en nyere Bebyggelse i sin Nærhed. Saaledes ogsaa her.« (Kristensen 1923: 66). Der er med andre ord en klar konflikt mellem den lokale befolknings opfattelse af Hølleds oprindelse og H.K. Kristensens udlægning.

Det kan virke underligt at H.K. Kristensen hele to gange må gøre sig anstrengelser for at afvise at helvede, glda. hælwīti, kan være en sandsynlig tolkning, ikke mindst fordi det er en tolkning der har generel accept lokalt. Hvad er grunden til at den mest nærliggende tolkningsmulighed skal afvises? Hvorfor er det så slemt at et sted hedder Helvede? Naturligvis er der de negative associationer som helvede fremkalder, men der er jo mange steder hvor et navn, eller et element af et navn, fremkalder uheldige forestillinger og tankestrengte fordi der er sammenfald med et kendt ord eller koncept. Her kan man i flæng nævne stednavne som: Tarm, Lem, Tyvstrup, Ødeby, Skidengård, Skidttæven, Skærsild, Utidig, Dødeå, Lortebæk m.m., der alle i kraft af deres moderne udtale og skrivemåde får en til at trække på smilebåndet. Og ingen af disse navne søges skjult eller ændret i skriveform eller udtale. Det er i det hele taget også svært at ændre et steds navn; fx søgtes landsbyen Tiufkær, tidligere Tyvkær, i Vejle Amt ved kongelig forordning i 1580 ændret til Fredskær. Påbuddet var så strengt at enhver der kaldte landsbyen ved det gamle navn, skulle betale én god, fed okse i bøde. Alligevel holdt navnet Fredskær sig kun i godt hundrede år hvorefter Tyvkær igen blev det gængse navn på landsbyen (DS 8:136-37). I 1951 omdøper Stednavneudvalget Tyvkær til Tiufkær (en gammel skrivemåde af navnet), hvorved førsteledet – i det mindste på skrift – ikke længere ligner navneordet tyv (Dalberg 1991: 220). Uanset hvor uheldigt et stednavn

måtte lyde for nogen, så er det meget svært at få et navn udryddet.

Faktisk er det heller ikke i skrive- og udtale-måden at Høllled forsøges sløret i forhold til et kendt ord eller koncept, det er alene i navnets tolkning at der kastes blændværk ud. Høllled, udtalt [hølst], er nemlig den lokale sydvestjyske udtale af helvede (Feilb.: I.588-90). Det er uden tvivl også derfor at den lokale befolkning aldrig har betvivlet at oprindelsen til navnet var det berygtede helvede. Samtidig er det sikkert også grunden til at det yngre navn Himmerig er opstået som et slags 'modsningsnavn' til Høllled. For både Høllled og Himmerig gælder det at de er blevet navngivet i spøg og drilleri. Den helt præcise grund til at disse steder har fået sådanne navne ligger hen i det uvisse. Høllled, den ældste af bebyggelserne, ligger ikke på nogen udpræget dårlig jord, men derimod på hvad er i området betegnes som mellemgod jord. Så det er næppe jordens karrighed der hentydes til i navnet. Det kunne derimod tænkes at det var Hølleds yderlige placering i Lunde sogn ned mod Lydum Å der er årsag til navnet. En tredje mulighed er at det kan være Hølleds placering nordligst i sognet der kan have været den motiverende faktor bag navngivningen. Den gamle folketro antog at dødsriget lå nordpå, og i nogle tilfælde synes en bebyggelses placering længst mod nord at være afgørende for et Helvede (Carlsson 1933: 145). Dette gælder især middelalderlige navne, ligesom Høllled.

Et moment som taler for at det kan være den noget afsides beliggenhed der har ansporet navnet Høllled, er det faktum at nabobebyggelsen på den modsatte side af Lydum Å i Lydum sogn hedder Hekkenfeld. Hekkenfeld er et gammelt navn for Hekla på Island, og man troede tidligere at Hekla var et mødested mellem djævelen og hekse. Senere har ordet hekken-

feldt også været brugt som et synonym for helvede (ODS: VII.1046-47; se også Kristensen 1958: 284). Med sin reference til underverdenen virker Hekkenfeld næsten som et spejlbillede på Hølld. Ligesom Hølld ligger Hekkenfeld imidlertid ikke på nogen synderlig dårlig jord, så navnet Hekkenfeld synes også at henvise til en afsides beliggenhed, langt fra sognets centrum.

Fælles for Hølld, Himmerig og Hekkenfeld er at de på navngivningstidspunktet har været fuldt acceptable som navne. Og som alle andre navne har de kun det ene formål at udpege en lokalitet, et formål som Hølld, Himmerig og Hekkenfeld må siges at indfri til fulde. Havde de ikke kunnet udfylde den lokalitetsudpegende funktion, ville de være afgået ved døden for længst, uanset hvor spøgende og morsomme de end måtte være. Alligevel kan der til et stednavn være knyttet en eller flere associationer eller tankeforbindelser som får navnet til at virke upassende. Hølld har uden tvivl ledt tanker hen på sit bibelske forbillede både på navngivningstidspunktet og senere. I lang tid har det ikke været noget problem at Hølld hedder som det hedder. Den oprindelige betydning og de medfølgende associationer er ligegyldige i den daglige brug af navnet hvor Hølld bare skal udpege en bestemt lokalitet. Men i løbet af 1800-tallet sker der en ændring i synet på hvad der er sprogligt passende. Denne »sprogrensning« kommer også til at omfatte stednavne, og der synes at være en tendens til at man ville ændre på et steds navn hvis navnet eller dele af navnet blev antaget at være underlødigt eller anstødeligt. For eksempel kendes der fra Lincolnshire i England et jordstykke som hed Hell Hole 'Helvedeshullet' i 1813, men i 1841 hed det pludselig Hill Hole 'Bakkehullet' (Field 1993: 106). At et agerstykke kunne hedde Hell Hole, var åbenbart så

upassende at selv det selvmodsigende Hill Hole var spiseligt nok som en omdannelse. I Høllds tilfælde har der dog ikke været nogen decide-rede forsøg på at undgå at bestemte tankeforbindelser kunne knyttes til navnet; dertil synes den lokale udvikling af navnet at have været nok til at undgå de mest direkte associationer. Men når det er kommet til at forklare selve oprindelsen til navnet, har H.K. Kristensen følt det nødvendigt at komme med en noget alternativ og løs tolkning af Hølld. Det må derfor antages at det kan have været navnets uheldige associationer der har budt H.K. Kristensen at tolke som han har gjort.

Udbredelsen af opkaldelsesnavne på Helvede.

Hølld er langt fra det eneste kendte navn af typen Hælwiti/Helvede. Faktisk er det et ret vanligt navn, ikke alene i Danmark, men også i Sverige og i Norge (jf. Carlsson 1933: 138-47 og Espeland 1947: 15-20). En stor del af disse er, ligesom Hølld, oven i købet allerede kendt fra middelalderen. Det præcise antal af Helvede-navne i Danmark er ikke helt klart. Helvede bruges både om bebyggelsesnavne og om navne på marker og enge m.m., men alene fra Kort- og Matrikelstyrelsens seneste 1:25.000 kortudgave er der over fyrre navne (se Appendiks 1), og det er langt fra det fulde antal. Navneformen varierer betydeligt fra landsdel til landsdel (se Figur 1). I Vestjylland er den gængse form Hølld, Hølledi eller Hóllet med labialiseret første vokal. I resten af landet er den første vokal urundet, og former som Hellet er at finde i Sønderjylland, mens Helledi findes i Nordjylland og Hellede på Sjælland (jf. bla. Feilb.: I.588-90). Alle disse former er vanlige, lokale dialektale udviklinger af ordet helvede, og kun på Fyn findes der navne med den normale rigsmålsform Helvede.

Ordet helvede er oprindeligt en sammensæt-

ning af hel, germansk *haljō, 'dødsriget' og vide, germansk *wītia-, 'straf'.⁴ Helvedes oprindelige betydning er egentlig 'dødsrigets straf' og udtrykker således en jødisk-kristen forestilling om underverdenen som stedet hvor de fortabte pines til evig tid (EtymOrdbog, s. 152). Udviklingen fra gammeldansk hælwīti 'helvede' til de forskellige dialektale former skal kort opridses. Selv om stednavne opstået af oprindelig Hælwīti fremstår som dialektale, er langt de fleste formændringer almene, gammeldanske udviklinger. En af de mest gennemgribende ændringer er svækkelsen af den lange vokal ī i anden stavelse hvorved ordet mister sin oprindelige sammensathedskaraktter, og det lange ī lydligt er blevet reduceret til et schwa [ə], skrevet e (jf. GG I.85, I.299 og I.397). Kort æ udvikler sig normalt til e (GG I.246), hvilket også er tilfældet med ordet helvedes udvikling i det meste af landet. Specielt for vest-, midt- og sydvestjysk er der, på grund af vokalens position i nærheden af det labiale w, sket en såkaldt labialisering af oprindeligt æ til ø (GG I.219). Denne udvikling er belagt i middelalderlige tekster overalt i Danmark, men slår af en eller anden grund kun igennem i de vest- og midtjyske udviklinger af ordet. Denne udvikling må være foregået inden w i konsonantgruppen lw assimileredes til l (GG II.243). Den tredje stavelse i gammeldansk hælwīti udvikler sig på forskellig vis. Normalt vil man regne med en betydelig svækkelse af vokalen i den tredje stavelse i rigsdansk og i de østdanske dialekter, en svækkelse som også afspejles i rigsmålsudgaven af hælwīti, helvede, og i de sjællandske stednavneformer på Hellede. Jysk har en endnu mere gennemgribende svækkelse af slutvokaler, faktisk et decideret bortfald. Det er det der gør at de sydvestjyske og sønderjyske navneformer kun er på to stavelser. Derfor kan det virke så meget desto mere underligt at de nord- og

nordvestjyske hælwīti-navne har tre stavelser og endda har den oprindelige i-vokallyd intakt! Men det er et dialektalt træk der er normalt for Vendsyssel og Mors, og det er således også en forventet udvikling (Hald 1971: 106). Dette træk er i og for sig den eneste helt dialektale udvikling. Svækkelsen af t til blødt d [ð] i tredje stavelse i en række af hælwīti-navnene skyldes den generelle klusilsvækkelse i dansk, men en række af navnene har dog bevaret det oprindelige t (jf. GG II.104-6).

I og med at alle regionale udgaver af stednavne der stammer fra gammeldansk hælwīti følger de samme lydige udviklinger som selve ordformen, kan man desværre ikke ad lydlig vej aldersbestemme denne gruppe stednavne. Nogle er, som Høllid i Lunde sogn, belagt fra middelalderen, hvorimod langt de fleste først figurerer i kilderne fra 18. og 19. århundrede. Og tager man navnetypens spøgefulde og spotte karakter i betragtning, er det absolut ikke utænkeligt at stednavne af denne type kan være blevet givet over et langt tidsrum, der kan spænde fra middelalderen til det 17.-18. århundrede. Det er først fra det tidspunkt hvor helvede bliver anset som værende upassende som stednavn at navngivning vil ophøre.

Kilderne viser også at stednavne på Høllid(i), Høllet, Hellet og Helledi m.m. ikke alle med sikkerhed kan henføres til et oprindeligt hælwīti. Fx antyder tilstedeværelsen af et y i det første belæg på Høllet i Stauning sogn (Hylletz hustet (1498 Jordebog)) at navnet snarest kunne være et oprindeligt *Hylwith som må betyde noget i retning af 'Skoven ved det dybe sted i åen' (DS 17.523-24). Dog virker de senere kildeformer på navnet (Hølid (1597 og 1599 Jordebog); Høllet (1611 Mandtal)) ikke anderledes end de samtidige kildeformer for Høllid i Lunde sogn (se note 2). Men derudover er der ikke megen grund til at antage at

de anførte stednavne i Appendiks I skulle være af en anden oprindelse end gammeldansk *hælwīti* 'helvede'.

Hølld og Himmerig – et velkendt navnepar?

Der anes en vis morskab over navneparret Hølld og Himmerig i fortællingen om manden der på udstykningens tid omkring år 1800 flyttede fra Hølld til sit nye sted med ordene: "No hår a bue læng nok i Helved, no vil a bue i Himmerig" (Kristensen 1923, 66). Det må have været opfattet som nødvendigt at forklare navneparrets opståen med denne historie – man har sikkert følt at sammenstillingen var en smule usædvanlig. Men rent faktisk er sådanne modsætningspar almindelige (jf. Hald 1965, 221). I Snese sogn på Sjælland findes der fx et Himmerigsdal ved Helledesmølle – et modsætningspar der må betragtes som værende en direkte parallel til Lunde sogns Hølld og Himmerig. Tit modstilles også Helvede med Paradis, som fx i Paradiseng overfor Helledi Enge (Åbybro sogn) og ved Helvede i Hillerslev sogn ligger et Paradis lige på den anden side i Vantinge sogn. Det velkendte Paradisbakkerne på Bornholm synes også at være en del af et modsætningspar, nemlig de tilstødende Helvedesbakker og Helletsgård. Derudover findes der også talrige eksempler på Helvede og Himmerig/Paradis-par i serien Danmarks Stednavne.

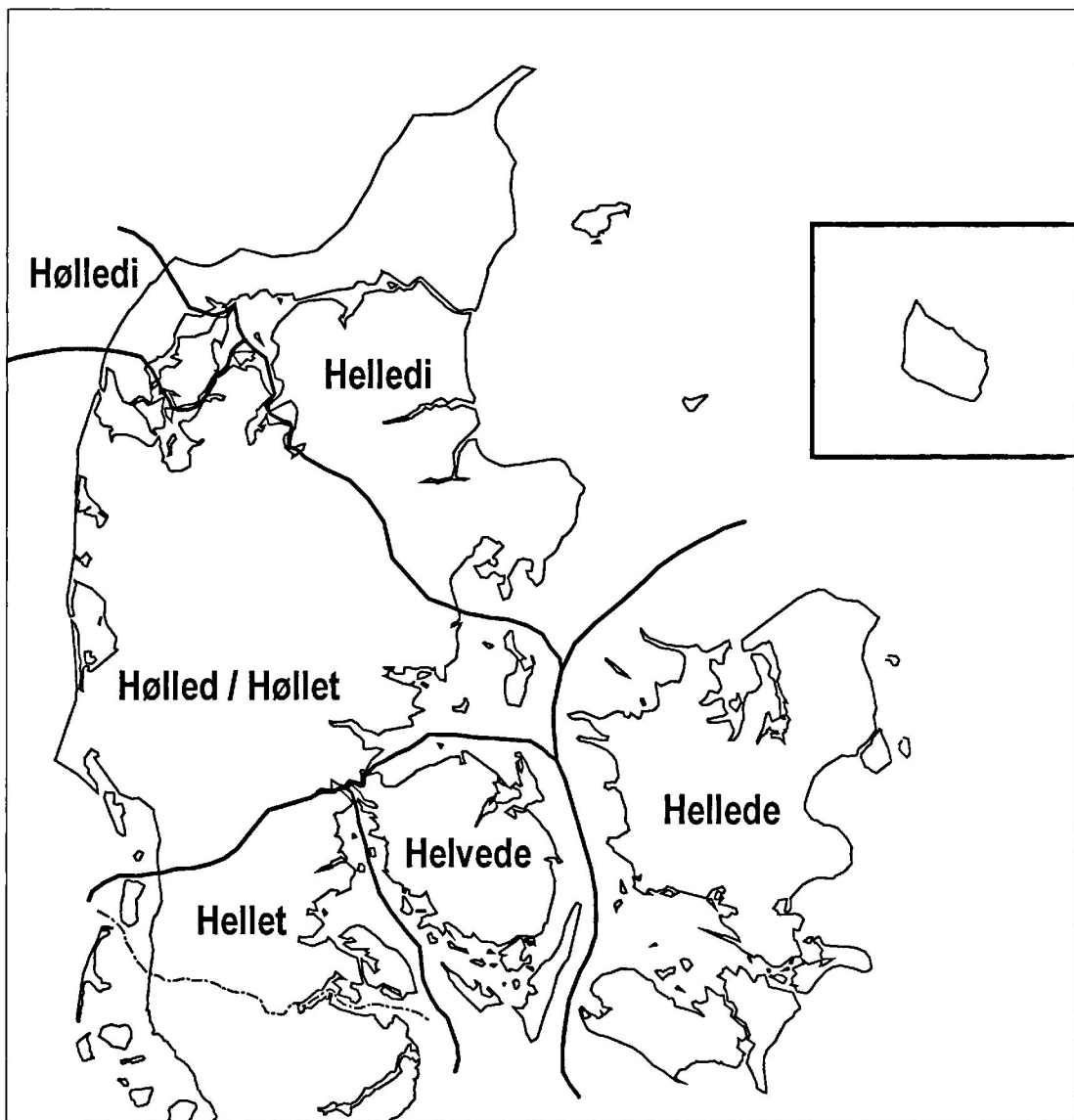
Det ville være nærliggende at se disse modsætningsdannelser som bogstavelige modsætninger, dvs. at stednavne på Helvede ville betegne dårlig jord, og at navne på Himmerig og Paradis ville betegne god jord. Det kan meget vel være at stednavne på Helvede betegner et sted langt fra alfarvej, men siden Himmerig/Paradis også er at finde i samme upåagtede strøg, er der i realiteten nok snarere tale om et kulturelt betinget modsætningspar.

Med kulturelt betinget mener jeg at det ene koncepts tilstedeværelse kan ansøre en navngivning i konceptets kendte modsætning hvis de i den generelle samfundsopfattelse ofte sammenstilles eller tit nævnes i forbindelse med hinanden. Derfor hører der naturligvis også et Himmerig eller Paradis til i nabolaget til et stednavn på Helvede og omvendt.

Turen til Hølld er ved at være slut, og hvad der blot skulle være en lille notits, er blevet til et længere indlæg. I realiteten har det vel næppe været nødvendigt at skrive om netop dette navn og dets oprindelse, idet der aldrig har været skyggen af tvivl i lokalbefolkningen om hvad Hølld betød. Men dog er der ved dette navn – og også mange andre navne for den sags skyld – et væld af kulturhistorisk information. Hvorfor Høllds navn er opstået er ikke helt klart – dertil er navnets betydninger for flertydige. Men hvad der står klart, er at navnet er langt fra unikt, og at navnetypens tilstedeværelse ofte tiltrækker en navngivning af steder hvis betydningsindhold betegner navnetypens diametrale modsætning. Dermed er navne som Hølld og Himmerig med til henlede opmærksomheden på et aspekt i navngivning af stednavne der ikke altid er umiddelbar – opkaldelse som navngivningsmotivator. Og samtidig er Hølld også et eksempel på hvordan et stednavn der i grunden er ganske banalt og simpelt, kan skabe en masse postyr.

Noter

1. I Varde Landsogn findes et marknavn ved navn Baghølle (Domme og Forf.[II.705] 26/11 1541 Baghølle) Navnet må sigte til beliggenheden bag ved gamle Isbjerg Mølle.
2. Andre belæg er bl.a.: Hølløed (Mandtal 1606); Hølle (9/6 1609 KjærgBirkTingb [1.135]; Høledt (30/4 1631 VhorneHdTingb) [88]; Hølle (PrI 1638-39); Hollidt (ca. 1650 Johs Mejers kort II, planche 42).
3. Det gammeldags sprogtrin (glda.) omfatter perioden ca. 1050-1525.

Kort over den dialektale udvikling af gammeldansk Hælwiiti "Helvede".

4. En stjerneform (*) i teksten foran en navne- eller ordform angiver at formen er (re)konstrueret.

Appendiks 1. Navne indeholdende gl. hælwi̯ti 'helvede'.

1. Hellede Skov, St. Spjellerup sogn.
2. Hellede Skov, Knabstrup sogn.
3. Helledehus, Fredensborg slotssogn.
4. Helledelyng, Brorfelde sogn.
5. Helledemose, Veksø sogn.
6. Helledesbakke, Nødebo sogn.
7. Helledesmølle, Snesere sogn.
8. Helledesø, Pandrup sogn.
9. Helledet, Lendum sogn.
10. Helledi, Bindslev sogn.
11. Helledi, Pandrup sogn.
12. Helledi, Hjørring.
13. Helledi, Gjern sogn.
14. Helledi, Dronninglund sogn.
15. Helledi, Vrendsted sogn.
16. Helledi, Lyngby sogn.
17. Helledi, Biersted sogn.
18. Helledi Enge, Åbybro sogn.
19. Helledi Grøft, Hvorup sogn.
20. Helledie, Tise sogn.
21. Helledige, Herskind sogn.
22. Helledis, Vesløs sogn.
23. Hellet, Løjt sogn.
24. Hellet, Ø. Lindet sogn.
25. Hellet, Arrild sogn.
26. Helletsgård, Ibsker sogn.
27. Helved. Notmark sogn.
28. Helvedbakke, Frørup sogn.
29. Helvede, Hillerslev sogn.
30. Helvede, Ø. Hæsinge sogn.
31. Helvedebro, Brylle og Bellinge sogne.
32. Hølléd, Karby sogn.
33. Hølléd, Lunde sogn.
34. Høllédi, Møllerup sogn.
35. Høllédi, Alsted sogn.
36. Høllét, Rårup sogn.
37. Høllét, Stauning sogn.
38. Høllét, Ål sogn.
39. Høllét Bæk, Sdr. Hygum sogn.
40. Høllétbæk, Vorgod sogn.
41. Høllétsbanke, Lind sogn.
42. Høllétsbjerg, Skjoldbjerg sogn.

Kilder

- Blöndal = Sigfús Blöndal, *Islandsk-dansk ordbog*, (Reykjavík, 1920-24).
- Carlsson, Lizzie, *Helvete som ortnamn under medeltiden. I Namn och Bygd*, 21, (Uppsala, 1933), s. 138-47.
- Dalberg, Vibeke, *Stednavneændringer og funktionalitet*, (København, 1991).
- Domme og Forf. = *Den kongelige Rettertings Domme og Rigens Forfølgninger fra Christian III's Tid. I-II*. Udg. ved Troels Dahlerup, (København, 1959-69). Angivelse af bind og sidetal i skarpe klammer.
- DS = *Danmarks stednavne*, bd. I ff., udg. af stednavneudvalget (Institut for Navneforskning), (København, 1922 ff.).
- Espeland, Anton, *Pilgrimsveiens stedsnavn i Norge. I: Maal og Minne*, 1947, (Oslo, 1947), s. 15-20.
- EtymOrdbog = Niels Åge Nielsen, *Dansk etymologisk ordbog – Ordenes historie*, (København, 1966).
- Feilb. = H. F. Feilberg, *Bidrag til en ordbog over jyske almueal I-IV*, (København, 1886-1913).
- Field, John, *A history of English Field Names*, (London, 1993).
- GG = Johs. Brøndum-Nielsen, *Gammeldansk grammatik i sproghistorisk fremstilling, I-VIII*, (København, 1928-73).
- GJT = *Gamle jyske Tingsvidner*. Udg. af Oluf Nielsen, (København, 1882).
- Hald, Kristian, *Vore stednavne*, (København, 1965).
- Hald, Kristian, *Om i som infortisvokal i jysk. I: Studier i dansk dialektologi og sproghistorie tilegnede Poul Andersen*, (København, 1971), s. 101-111.
- Johs Mejers kort = *Johannes Mejers Kort over det danske Rige I-III*. Udgivet af N.E. Nørlund, (København, 1942).
- KjærgBirkTingb = *Kjærgaard Birks Tingbøger, 1.1-4.3*. Ved Gert Ravn Nørgaard, (Ål, 1988-90).
- Kristensen, H.K., *Lunde Sogn i Vester Horne Herred. Forsøg paa en historisk-topografisk beskrivelse*, (Kolding, 1923).
- Kristensen, H.K., *Nørre Nebel og Lydum Sogne*. Udgivet af et udvalg, (Nørre Nebel, 1958).
- Mandtal = *Mandtal (Ekstraskattemandtal)*. Utrykt kildesamling, Rigsarkivet.
- Pri 1638-39 = *Præsteindberetninger til Ole Worm, I. Ålborg og Ribe Stifter 1625-42*. Udg. ved Frank Jørgensen, (København, 1970).
- VhorneHdTingb = *Vester Horne Herreds tingbøger*. Ved Gert Ravn Nørgaard, (Ål, 1990).

Biografi.

Peder Gammeltoft. Født 1971. Linnésgade 33 1.tv, 1361 København K. Adjunkt ved Institut for Navneforskning, Københavns Universitet. Har udgivet bogen *The place-name element bólstaðr in the North Atlantic area* (København, 2001) samt artikler om stednavneforskning i bl.a. tidsskrifterne, *Fra Ribe Amt*, *Málting*, *Nomina*, *Norna-Rapporter* og *Northern Studies*.